

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ПРАВ В УКРАЇНІ ДО ЗАВЕРШЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Стаття присвячена виокремленню та систематизації етапів зародження й розвитку правового регулювання трудових прав працівників в Україні до моменту завершення Української революції, тобто до 1921 року. Автор аналізує наукові дослідження українських і зарубіжних учених у галузі трудового права, в яких розкрито особливості регулювання трудових прав до завершення Української революції. Обґрунтовується, що до 1921 року правове регулювання трудових прав працівників на території сучасної України розвивалося в межах таких історичних періодів: до-фабричний період (до кінця XVIII ст.); ранній період (кінець XVIII ст. – 1917 рік); період правового регулювання трудових прав під час Української революції (1917–1921 роки). Наголошено, що з моменту проголошення незалежності України в період Української революції законодавець не приділяв належну увагу правовому регулюванню трудових прав працівників, наслідком чого було залишення працівників в експлуатованому становищі, аморальна сутність якого унеможлилювала широке долучення працездатного населення до революційного руху та протистояння подальшій окупації нашої держави більшовицькою армією. Зроблено висновок, що еволюція правового регулювання трудових прав працівників в Україні охоплює низку історичних періодів з часів звичаєвого права, в яких наймені працівники на Русі були фактично безправними, а самі відносини мали цивільний, адміністративний характер. Отже, характер і юридична сутність правового регулювання трудових прав, їх забезпечення, охорона та захисту зазнавали постійного й істотного соціального-економічного, культурно-політичного впливу, що зумовлювався різноманітними відповідними історичними подіями. Консолідована боротьба працівників і їхніх об'єднань за свої права мала наслідком затвердження фундаментальних нормативно-правових актів у Європі, які визначили трудові права працівників. Отже, військові дії, а також революції в європейських державах істотно вплинули на соціально-політичне становище України, відповідно, і на трансформацію стану правового регулювання прав працівників у сфері трудової діяльності.

Ключові слова: еволюція права, нормотворчість, періодизація, правове регулювання, працівники, трудові права.

The article is devoted to separation and systematization of the stages of birth and development of employees' labour rights legal regulation in Ukraine till the moment Ukrainian revolution was completed, that is, till the year of 1921. The author analyzes scientific researches of Ukrainian and foreign scientists in the labour law area, where they disclose the peculiarities of labour rights regulation before the Ukrainian revolution had been completed. The article substantiates that up to 1921 the legal regulation of employees' labour rights on the territory of modern Ukraine have been developed within the following historical periods: pre-factory period (up to the end of XVIII century); early period (from the end of XVIII century to 1917); the period of labour rights legal regulation during the Ukrainian revolution (1917–1921). It was emphasized that since the proclamation of Ukraine's independence during the Ukrainian Revolution, the legislature did not pay due attention to the legal regulation of workers' labor rights, which resulted in the abandonment of workers in an exploitative position, whose immoral nature made it impossible to involve the working population in a broader way against the revolutionary state, the army. It has been concluded that the evolution of the legal regulation of

workers' labor rights in Ukraine spans a number of historical periods, beginning with the customary law, in which wage earners in Russia were virtually disenfranchised and the relations themselves were civil and administrative in nature. Thus, the nature and legal nature of the legal regulation of labor rights, their protection, protection have undergone a constant and significant socio-economic, cultural and political influence, due to various relevant historical events. The consolidated struggle of workers and their associations for their rights has resulted in the adoption of fundamental legal acts in Europe that have defined workers' labor rights. Thus, military actions as well as revolutions in European states have significantly influenced the socio-political situation of Ukraine and, accordingly, the transformation of the state of legal regulation of workers' rights in the sphere of labor activity.

Key words: *evolution of law, labor rights, legal regulation, periodization, rulemaking, workers.*

Вступ. У статті 1 Кодексу законів про працю (далі – КЗпП) України зазначається, що цей кодифікований законодавчий акт про працю регулює трудові відносини всіх працівників, «сприяючи зростанню продуктивності праці, поліпшенню якості роботи, підвищенню ефективності суспільного виробництва і піднесенню на цій основі матеріального і культурного рівня життя трудящих, зміцненню трудової дисципліни і поступовому перетворенню праці на благо суспільства в першу життєву потребу кожної працездатної людини». При цьому законодавцем в означеній нормі Кодексу закріплюється правило, згідно з яким «законодавство про працю встановлює високий рівень умов праці, всемірну охорону трудових прав працівників». Аналізуючи цю норму КЗпП України, можемо з'ясувати як його регулятивну цінність, так й особливу важливість раціональної змінюваності правового регулювання правовідносин, урегульованих цим законодавчим актом про працю.

Поряд із тим у порядку денному національного парламенту до сих пір залишається відкритим питання прийняття нового кодифікованого закону про працю, котрий не лише містив би прогресивні до сьогодні норми КЗпП України, а й відповідав би потребам ринку праці, не ігноруючи при цьому чинні гарантії трудових прав працівників, не деградуючи до правового регулювання праці часів заводського та фабричного законодавства. У цьому контексті варто зауважити, що правове регулювання трудових прав працівників, як і будь-який соціальний феномен, не виникло спонтанно у відриві від суспільства та його розвитку, а зародилося й формувалося в конкретних історичних умовах, взаємодіючи при цьому з певними суспільними процесами (зокрема економічними, соціально-політичними, культурними) відповідного історичного періоду.

Зауважимо, що формування трудового права й, відповідно, правового регулювання трудових прав і їх захисту пройшло тривалий і суперечливий шлях, дослідження якого дасть змогу уникнути помилок, які допускалися раніше, зокрема прогалин правового регулювання трудових правовідносин, забезпечення, охорони та захисту трудових прав, у процесі подальшої трансформації цієї галузі права. Не викликає сумнівів, що в процесі дослідження подій минулого (особливо тих, котрим у теорії трудового права приділялася лише фрагментарна увага) можна також належним чином переосмислити стан сучасного правового регулювання в т. зв. «світі праці», актуальних комплексних досліджень якого сьогодні об'єктивно не вистачає для формування актуальної стратегії реформування трудового законодавства. Отже, завдяки дослідженню етапів виникнення й розвитку нормативно-правового регулювання трудових прав головним чином до 1921 року постане можливим з'ясування передумов для утворення такого суспільно-правового явища, а також це дасть змогу виявити певні тенденції до визначення правової регламентації цієї групи прав у подальшому.

Дослідження питання еволюції правового регулювання трудових прав характеризується науковими роботами багатьох українських і зарубіжних вчених, а саме: А.Г. Бірюкової, В.Я. Бурака, В.С. Венедиктова, Ю.М. Гавриленка, В.М. Гураша, Ю.П. Дмитренка, О.І. Кисельової, З.Я. Козака Т.А. Коляди, Є.В. Краснова, Ю.М. Маршавіна, П.Д. Пилипенка, В.О. Пироговської, Дж.Г. Поупа, А.В. Семенової, О.В. Смірнова, І.О. Снігирьової та багатьох інших юристів-трудоваків. Водночас, не применшуючи вагомих внесків окреслених науковців у дослідження генезису й розвитку правового регулювання трудових прав, наголосимо на необхідності здійснення оновленого теоретико-правового огляду становлення та розвитку регулювання прав працівників в Україні до 1921 року, а саме до завершення Української революції. Указане пояснюється тим, що в теорії

трудового права дослідники еволюції правового регулювання досить часто розглядають розвиток відповідного правового регулювання лише з фабричного й заводського законодавства. Між тим елементи вказаного регулювання помічаються й на більш давніх етапах розвитку трудового права. Наприклад, В.В. Пузанова зауважує, що відносини з приводу праці на території сучасної України простежуються вже в процесі появи феодално залежного населення, щонайперше закупів. Звісно, у відповідні історичні епохи ще не існувало нормативно-правових актів, подібних до тих, що вже діяли в епоху фабричного законодавства, однак не можна вважати справедливим, що відносини з приводу праці взагалі нормативно не врегульовувалися. Отже, розглядаючи розвиток правового регулювання зміни трудового договору в дотрудовий період, українська дослідниця наголошує, що «без ґрунтовних сумнівів можна стверджувати, що початок правового регулювання змін до трудового договору на території сучасної України фактично проглядається з періоду, коли трудових договорів ще не існувало (основні умови праці встановлювались за погодженням сторін чи за велінням наймача трудової сили), а саме – в сукупному регулюванні «трудовах правовідносин» звичаєвим правом та писаним руським правом, сформованим на правових звичаях» [1, с. 15–17]. Цілком погоджуючись із концептуальними висновками та зауваженнями В.В. Пузанової, наголосимо, що розгляд еволюції правового регулювання трудових прав доцільно розглядати з часів звичаєвого права, тобто задовго до моменту формування фабричного законодавства.

Постановка завдання. Отже, метою наукової статті є виокремлення та систематизація різних етапів становлення правового регулювання трудових прав працівників в Україні до завершення Української революції. Досягненню цієї мети слугуватиме вирішення таких завдань: (1) аналіз актуальних спеціальних наукових досліджень і розвідок, у котрих українськими вченими розкриваються особливості правового регулювання трудових прав працівників до 1921 року; (2) виокремлення конкретних історичних періодів, у яких відбувалося зародження та розвиток розгляданого правового регулювання та їх концептуалізація в контексті загальної періодизації правового регулювання трудових прав працівників; (3) підведення узагальнених висновків проведеної наукової розвідки.

Результати дослідження. Отже, на основі викладеного, комплексно враховуючи переваги та недоліки вже розроблених українськими науковцями періодизацій правового регулювання трудових прав і розвитку трудового права, можливим убачаємо викласти авторську періодизацію генезису нормативно-правового регулювання трудових прав працівників, ураховуючи наукові позиції щодо визначення критеріїв і підходів до класифікації етапів в історії цього суспільно-правового явища. Тобто історичними періодами в еволюції правового регулювання трудових прав працівників в Україні до 1921 року, на нашу думку, є такі періоди:

1. Дофабричний період правового регулювання трудових прав (до кінця XVIII ст.). Процес виникнення науки українського трудового права збігся з формуванням системи відповідних правових джерел, покликаних регулювати сферу найманої праці українських трудящих. Неминучість появи відповідних правових нормативів у сфері праці, як зазначають учені, зумовлена розвитком капіталізму на історичних територіях нашої та сусідніх держав (до складу яких входили українські землі) після скасування кріпосного права й низки інших супутніх реформ [2, с. 149]. Разом із тим було б несправедливим стверджувати, що трудове право (хоча й у примітивних формах) не існувало до скасування кріпосного права. Цей висновок фактично підтверджується вже зазначеними зауваженнями української дослідниці В.В. Пузанової [1, с. 16–17]. Окрім того, варто мати на увазі, що трудові права виникають у межах трудових відносин, а цими правовідносинами є «відносини між людьми в процесі їхньої трудової діяльності» [3, с. 94]. Трудова діяльність на території України, як відомо, існувала й до скасування кріпосного права, а регулювання цієї діяльності насправді простежується в стародавні часи. Наприклад, Т.А. Занфірова зауважує, що «на Русі, де не використовувалися, на відміну від європейських держав, основи римського приватного права, виникали самобутні форми найму праці, що, як правило, спричиняли повне холопство того, хто наймався на роботу» [4, с. 81]. У свою чергу, В.І. Журавель звертає увагу на те, що «фундаментальні витоки форм захисту трудових прав працівників» уже «існували ще навіть до нашої ери». Указаний висновок ученої є досить важливим у межах дослідження, адже якщо вважати, що захист трудових прав урегульовувався в стародавні часи, то можна, отже, стверджувати й те, що в ті ж часи врегульовувалися й трудові права, їх реалізація. Науковець звертає увагу на те, що в період приблизно V ст. до н. е. по VIII ст. н. е. з'явилися «перші прояви сучасного розуміння колективних форм захисту трудових працівників, що й становить суть початкової стадії історико-правового аспекту становлення правового регулювання форм захисту трудових прав працівників». Це, як зазначає В.І. Журавель, має безпосередній зв'язок з існуванням

різноманітних колегій (перші варіанти професійних об'єднань) і корпорацій, які захищають професійні (трудові) права своїх членів. При цьому, на думку вченої, «першоджерелом становлення правового регулювання форм захисту трудових прав працівників можна вважати звичаї, які визначалися тим колом суспільних відносин, яким регулювалися. Тобто це були своєрідні відносини між паном і наймитом, громадою й особою, яка виконувала на її замовлення певні роботи (договір особистого найму), членами цехового братства» [5, с. 42].

У свою чергу, А.П. Тиха, аналізуючи генезис правового регулювання змін трудового договору, зауважує, що правове регулювання праці простежується з часів України-Русі та князівств, що виникли після її розпаду. Цей історичний період учена назвала «періодом абсолютної влади хазяїна», чим підкреслила фактичну безправність найманого працівника того часу, адже найм на той час розумівся «в переважно негативному аспекті» й нерозривно пов'язувався з «подальшим холопством особи, яка наймалася хазяїном». Закономірним чином концептуально не змінилося ставлення до працівників і в подальші історичні епохи, зумовивши собою «добу закріпачення та дії російського кріпосного права» на території України [6, с. 19]. Водночас уже в середньовічній Європі створювалися акти, якими тією чи іншою мірою врегульовували питання реалізації права (обов'язку) на працю. Наприклад, у Середні віки регламентувалося право на відпочинок у контексті нормування робочого часу. При цьому, як зазначають дослідники, на той час «ситуація з нормуванням робочого часу найманих працівників була кращою порівняно з тим, як вона почала погіршуватися з розвитком мануфактури» [7, с. 28].

2. Ранній період правового регулювання трудових прав (кінець XVIII ст. – 1917 рік). Означений історичний період формування правового регулювання став результатом широкої кількості масових заворушень і революційних подій у Європі, котрі підштовхнули розвиток суспільства в бік затвердження прав найманих працівників. У цьому контексті В.С. Венедиктов зазначає, що становлення прав працівників у сфері здійснення ними своєї трудової діяльності зумовлено застосуванням капіталістичних засобів господарства, а також використанням праці за наймом. Революційні події, що відбулися у Франції в 1848 році, мали своїм наслідком затвердження такої основоположної трудової засади, як свобода трудової діяльності, що передбачала вільну пропозицію, а також попит на ринку праці і стала фундаментом для затвердження трудових прав працівників [8, с. 10]. Революція, яка відбулася у Франції, здійснила значний вплив на процес поширення законодавчого врегулювання трудових прав по всьому світу головним чином у межах заводського та фабричного законодавства як частини цивільного права (цьому прикладом може бути, зокрема, Англія, в якій фабричне законодавство утворилося на підставі антиексплуататорських вимог працівників) [9, с. 27]).

Окреслені тенденції торкнулися також і Російської імперії, до якої на той час входили значні території нашої держави. З 1882 року в імперії розпочалися реформи у сфері трудових відносин, що впорядкували ці відносини та певною мірою вивели їх зі сфери регулювання цивільного права. Український науковець І.В. Дашутін із цього приводу зазначає, що «сама на цьому етапі становлення законності в трудових відносинах з'явилася певна системність, зв'язок між державою, роботодавцем і працівником за рахунок виходу регулювання правовідносин у сфері праці з рамок виключно примусу робітників на рівень взаємодії, яка підвищувала рівень законності» [10, с. 51].

Отже, примітними особливостями цього історичного періоду еволюції трудових прав є те, що завдяки революційним заходам (на ґрунті загальних революційних суспільно-політичних тенденцій, зумовлених Великою французькою революцією) з боку робітників і їхніх об'єднань здійснюється акцентування уваги на проблемах трудової діяльності, зокрема експлуатації роботодавцями трудових ресурсів. У цей час затверджується основоположний принцип – принцип свободи праці. Окрім того, безпосередньо на теренах нашої держави (відповідно, у складі Австро-Угорщини та Російської імперії) протягом указанного періоду приймається комплекс фундаментальних нормативно-правових актів заводського й фабричного законодавства, які сукупно окреслили загальні риси трудового права, що утворилося в наступних періодах еволюції правового регулювання трудових прав, їх реалізації та захисту.

3. Період правового регулювання трудових прав під час Української революції (1917–1921 роки). Цей період характеризується численними спробами вітчизняних політиків «об'єднати українські землі у складі єдиної держави» [11, с. 76], а тому в процесі цієї боротьби вирішення проблем трудових прав працівників не отримало належної уваги з боку законодавців республік, що утворювалися в означений період на території сучасної України. Поряд із тим законодавцями цих держав тією чи іншою мірою врегульовувалися трудові права. Зокрема, Т.А. Занфірова звер-

тає увагу на те, що парламент Української Народної Республіки проголосив III Універсал, «який обмежив максимальну тривалість робочого часу, що було однією з головних вимог українських працівників, які тривалий час експлуатувались Росією» [4, с. 94–95]. Указана норма також відображена й у законодавстві «держави П. Скоропадського», головним чином у Законі «Про восьмигодинний робочий день», прийнятому та ухваленому Українською Центральною Радою 25 січня 1918 року. Учені зазначають, що велике значення цього законодавчого акта «полягає в тому, що цей нормативно-правовий акт закріпив максимальну тривалість робочого часу, що фактично означало прояв державної форми захисту трудових прав працівників. Норми зазначеного Закону регулювали також особливі умови найму на працю жінок, визначали умови праці неповнолітніх та умови нічної праці» [12, с. 47].

Висновки. Підбиваючи підсумки викладеного, можна дійти думки, що еволюція правового регулювання трудових прав працівників в Україні охоплює низку історичних періодів з часів звичаєвого права, в яких наймані працівники на Русі були фактично безправними, а самі відносини мали цивільний, адміністративний характер. Отже, характер і юридична сутність правового регулювання трудових прав, їх забезпечення, охорони та захисту називало постійного й істотного соціально-економічного, культурно-політичного впливу, що зумовлювався різноманітними відповідними історичними подіями. Консолідована боротьба працівників і їхніх об'єднань за свої права (особливо після звершення Великої французької революції) мала наслідком затвердження фундаментальних нормативно-правових актів у Європі (зокрема в державах, до складу яких входили сучасні території України), які визначили трудові права працівників. Тобто військові дії, а також революції в європейських державах істотно вплинули на соціально-політичне становище України, відповідно, і на трансформацію стану правового регулювання прав працівників у сфері трудової діяльності. При цьому варто констатувати, що з моменту проголошення незалежності України в період Української революції законодавцем не приділялася належна увага правовому регулюванню трудових прав працівників, наслідком чого було залишення працівників в експлуаторському становищі, аморальна сутність якого унеможливила широке долучення працездатного населення до революційного руху та протистояння подальшій окупації нашої держави більшовицькою армією.

Список використаних джерел:

1. Пузанова В.В. Зміна трудового договору в епоху дотрудового права України. *Право, держава та громадянське суспільство в умовах системних реформ* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 22–23 лют. 2019 р.). Херсон : Молодий вчений, 2019. С. 14–17.
2. Рошин Б.Е. К вопросу о возникновении науки российского трудового права. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. 2011. № 2-1. С. 148–150.
3. Вакарюк Л.В. Система правових режимів у трудовому праві України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2018. 503 с.
4. Занфірова Т.А. Свобода праці в трудовому праві України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2017. 499 с.
5. Журавель В.І. Співвідношення індивідуальних та колективних форм захисту трудових прав працівників : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2018. 430 с.
6. Тиха А.П. Правове регулювання змін трудового договору : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2017. 235 с.
7. Авраменко О.І. Правове регулювання робочого часу працівників органів прокуратури в Україні та країнах ЄС : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2018. 186 с.
8. Венедиктов В.С. Трудовое право Украины : учебное пособие. Харьков : Консум, 2006. 304 с.
9. Трудове право України: академічний курс : підручник для студентів юридичних спеціальних вищих навчальних закладів / П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, З.Я. Козак та ін. ; за ред. П.Д. Пилипенка. Київ : Вид. дім «Ін Юре», 2004. 536 с.
10. Дашутін І.В. Проблеми правового регулювання забезпечення законності у трудових відносинах : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2018. 382 с.
11. Бернацька Н.І. Проблеми правового регулювання соціального забезпечення публічної служби в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2018. 407 с.
12. Журавель В.І. Співвідношення індивідуальних та колективних форм захисту трудових прав працівників : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2018. 430 с.